

УДК 347.9

Ярослав Мельник,канд. юрид. наук, докторант
Інституту законодавства Верховної Ради України

БЕЗПЕКА ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ЙОГО ПРИНЦИП: ДО ПИТАННЯ СИНТЕЗУ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВОЇ МАТЕРІЇ

Стаття присвячена синтезу процесуальної матерії принципів цивільного процесу та визначенню в них місця феномена безпеки. Доводиться наявність особливого впливу феномена безпеки на основоположні ідеї здійснення цивільного судочинства. У зв'язку з наявністю права на процесуальну безпеку в учасників цивільного процесу та особливій меті цивільного судочинства з охорони й захисту прав, свобод та інтересів, як і завдань щодо усунення під час розгляду справи реальних та потенційних небезпек порушення права, робляться висновки про наявність у доктрині цивільного процесуального права особливого й самостійного принципу – принципу цивільної процесуальної безпеки.

Ключові слова: цивільне судочинство, принципи цивільного процесу, право на безпеку, принцип цивільної процесуальної безпеки.

Постановка проблеми. Роль та вагомність принципів цивільного судочинства важко недооцінити, адже такі являють собою стрижень основоположних уявлень та ідей про правосуддя, про справедливість, а також слугують основою для встановлення істини у справі, яка досягається через взаємодію принципів диспозитивності, змагальності, рівності сторін, гласності, тощо.

Проте реформа судової системи, адаптація цивільного судочинства до норм європейських стандартів та сучасний кризовий стан, що пояснюється правосуддям перехідного періоду, з одного боку, вказують на неефективність дії основних принципів цивільного судочинства, а з іншого – на необхідність застосування у процесуальній доктрині таких нових інститутів, як «зловживання правом», «неоднакове застосування судом норм права», «нестабільність судових рішень», «неоднозначність судової практики», «медіація» тощо. Це й дає можливість з очевидністю, перш за все, вказати на ті аспекти, які повинні не тільки узгальнити їх природу впливу на цивільне судочинство, а й синтезувати додатковий інструментарій цивільної процесуальної матерії, яка б вказувала на істинну ідею причин та потреб визначення і закріплення тих основ (ідей), що дійсно закріплюють механізм усунення тих чи інших небезпечних чинників. Таким чином, на нашу думку, утворилася реальна можливість

проявлення тієї прихованої процесуальної матерії, яка б відображала її безпечність, а отже, і забезпеченість дії інших принципів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці цивільного процесуального права розробкою доктрини принципів у праві, як і в цивільному процесуальному праві як галузі, займалися чимало як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Зокрема, можна виділити С. С. Алексеєва [1, с. 100-109], А. В. Андрушко [2], Г. П. Тимченко [33], В. Ю. Мамницького [14], О. В. Немировську [17], А. О. Ференс-Сороцького [34], М. П. Омельченко [20], Н. Ю. Сакару [30], І. М. Спіцина [32], О. В. Рожнова [27], І. У. Ченалієву [38], М. М. Ясинка [42] та інших. А питаннями безпеки права – Г. Гальке [7, с. 2-6], О. Б. Боднар [4, с. 88-93], О. В. Олійник [19, с. 280-288] та інші. Однак проблематика дослідження через призму синтезу права на безпеку та принципів права, на жаль, у науці цивільного процесуального права взагалі не розглядалась. Водночас вітчизняне законодавство, яке хоч і містить норми щодо правового регулювання цивільних правовідносин, як і «безпекове» законодавство, не вирізняє основоположність феномену безпеки у правовому регулюванні, що й позначається на численних прогалинах у системі принципів цивільного судочинства. А тому дана ситуація потребує нагального вирішення.

Метою статті є проведення аналізу процесуально-правової матерії, як тої, що закріплює принципи цивільного процесуального права, а також і тієї, що закріплює феноменологію «безпеки», на предмет можливості виділення безпеки як основоположної засади (принципу) цивільного судочинства. Досягнення цієї мети дасть можливість більш повно пояснити природу процесуальних ускладнень у цивільному процесі, загроз та їх попередження.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Так, вітчизняний конституціоналіст Ю. Барабаш цілком справедливо звертає увагу на формування доктрини безпеки у праві на прикладі аналізу двох рішень Конституційного Суду України (Рішення від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011; Рішення від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012) [28; 29], звертаючи при цьому увагу на своєрідність обставин, які спричинили «беззахисність основоположних прав». Аналізуючи дані рішення, вчений зазначає, що суд у своїх актах акцентує, насамперед, увагу на виділенні (його появі, констатації його факту – Я.М.) «принципу «фінансової безпеки» (точніше, в контексті потреби «збалансованості державного бюджету») на противагу неможливості перегляду системи гарантій соціальних прав, заперечивши в останніх (прав) характер абсолютних» [3]. Тобто йдеться про законодавчу можливість обмеження абсолютних прав з метою забезпечення належного виконання функцій держави для самих же громадян через стан її фінансової неспроможності. А отже, законодавець таким чином гарантує безпеку, віддає їй перевагу задля стабільності дії правової та фінансової системи на фоні виниклої дихотомії загроз, спричинених масовою реалізацією прав на захист. А основоположні принципи відсуваються на інший план. Це, у свою чергу, дає підстави вважати можливим закладення та відшукування безпекових елементів на рівні основоположних засад законодавства, які виражаються у встановленні меж обмеження права. Адже такі обставини, по суті, вказують на проявлення сутності ідеї безпеки права як основи стабілізації виниклого конфлікту між державою-гарантом та громадянином (безпосереднім володільцем та споживачем благ). Вважаємо, що такі результати судової практики мають зв'язок з аналогією права при здійсненні цивільного судочинства.

Зокрема, розглядаючи питання формування основоположних ідей, варто звернути увагу на етимологію слова «принцип». У тлумачному словнику зазначено, що він походить від латинської і означає певний «поча-

ток» чогось або «спочатку», «походження», «першопричина», «першоджерело», «основа», «засновник» [8, с. 810] тощо. А в радянській енциклопедії цей термін тлумачиться вже як *основне вихідне* положення в науці, у певному вченні, теорії, у світосприйнятті, організації, тощо; або ж як *внутрішнє переконання людини*, яке визначає його ставлення до дійсності, чи то *певної норми поведінки та діяльності*; а подекуди і навіть як *основна особливість діяльності певного механізму* (курсив власний – Я.М.) [32, с. 1057]. Натомість у юридичній енциклопедії зазначається (за Ю. О. Волошиним), що принципу притаманна, насамперед, властивість абстрактного відображення певних суттєвих закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їхню особливу роль у структурі широкого кола тих чи інших явищ. Адже він є джерелом широкого кола таких явищ або висновків, що відносяться до нього як дія до певної причини (тут він постає як реальний), або як наслідки до певної підстави (ідеальний) [41, с. 110-111].

Отже, тут важливо вказати на специфічну природу його формування, яка постає як в об'єктивному, так і в суб'єктивному значенні термінології. Адже вказує, насамперед, або на «певну суб'єктивну діяльність людини, її стан свідомості, визначення поведінки на предмет адекватності», або на природу «певних об'єктивних умов дії того чи іншого механізму» чи то «дії до певної причини, що зумовлена певними наслідками, або їх можливістю настання». Тобто саме питання природи основоположних ідей завжди лежить не тільки у площині «певної основи» (тут відображається сприйняття їх як явища статистики), скільки у площині динаміки – виставлення бар'єрів у певному механізмі, для якого характерна стадійність та концентрація на необхідності збереження певної матерії, за якої й ініціювався такий процес, за якої і постали доцільними певні основи. *До прикладу*, можемо уявити матерію взаємопов'язаних благ (матеріальних та процесуальних), які, звісно, сконцентровані у цивільному судочинстві через специфіку його мети.

Аналізуючи доктринальні розробки розвитку основоположних ідей, їх змісту та верифікації в цивільному судочинстві, варто вказати на те, що, до прикладу, на думку С. І. Чорнооченко, «принципи цивільного процесуального права визначаються як основні ідеї, уявлення про суд та правосуддя, мають загальне значення для всього цивільного процесу, виділяють його типові риси, визначають характер процесуального права, порядок його здійснення та перспективи подальшого розвитку» (курсив власний – Я.М.)» [39, с. 31]. На думку представників Хмельницької шко-

ли процесуального права (авторський колектив Ю. В. Білоусова), принципи цієї галузі права, це, насамперед, «*обумовлені соціально-економічними умовами суспільного життя формально закріплені засади здійснення правосуддя в цивільних справах, які визначають завдання і мету правосуддя зміст і побудову цивільного судочинства, повноваження суду, учасників процесу*» [37, с. 20]. Однак більш сучасний підхід щодо «можливостей та дійсності» стану цивільного процесуального права спостерігається в авторському колективі під керівництвом М. М. Ясинка, де під принципами якраз розуміють не що інше, як «*правові вимоги до суду й учасників цивільного процесу, що відображають законмірності правового регулювання здійснення правосуддя в (курсив власний – Я.М.)*» [36, с. 65]. Вимоги до чого? (автор), – вимоги забезпечити «направленість регулювання відносин», «що складають предмет цивільно-процесуального регулювання» при здійсненні «правосуддя у цивільних справах та особливостей даної галузі права» [36, с. 65]. Адаже вони за своєю природою. визначають направленість регулювання відносин, що становлять предмет цивільного процесуального регулювання [36, с. 64].

Варто також додати, що саме принципи мають вирішальне значення для врегулювання правовідносин і є головним показником якостей та особливостей права [11, с. 27], адже є природними закономірностями, що можуть змінюватися, виникати чи трансформуватися [37-а, с. 127]. Це й пояснює необхідність проведення синтезу. Тому за сутністю такого важливо зазначити, що в усталених у доктрині дефініціях ідеться, насамперед, про такі елементи, як наявність: (а) «правових вимог закону до суду та учасників процесу»; (б) «їх *обумовлення соціально-економічними умовами суспільного життя*»; (в) «наявність закономірностей», що охоплюються (г) «предметом регулювання» цієї галузі, чим (д) «*виділення типових їх рис, що визначають характер процесуального права, порядок його здійснення та перспективи подальшого розвитку*»; як і (ж) наявність динаміки законодавства, його змін та потребу виділення інших, пріоритетних засад.

З огляду на це, дані елементи змісту категорії принципів слід розглядати через призму загроз та небезпечних тих чи інших умов, як нагальну потребу реагування та стабілізації дії цивільної процесуальної системи, як потребу закладення основ стабільності, гарантованості, а також як потребу забезпечення форми (як специфічного порядку розгляду і вирішення цивільної справи судом) та належного врегулювання цивільних

процесуальних правовідносин. Звідси якраз і випливає необхідність аналізу етимології слова «*безпека*», адже йдеться про ті основи (принципи), які покликані гарантувати та їх забезпечити.

Так, у широкому розумінні термін «*безпека*» зводиться, як правило, до «*певного стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх чи внутрішніх загроз* (курсив власний – Я.М.)» [40, с. 207], власне, ніби як гарантованості законодавцем із точки зору ролі позитивного права. Такий стан захищеності якраз і притаманний сутності судової форми захисту, адже якщо «*форма захисту права* – категорія процесуального характеру» [39, с. 7], то вона обумовлена тим, що «*правосуддя є вищою формою появу судової влади, яка покликана забезпечити захист прав і свобод людини і громадянина* (курсив власний – Я.М.)» [36, с. 15]. Така функція судової влади випливає із завдань суду, які регламентовані ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI, де визначено, що «*суд, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України* (курсив власний – Я.М.)» [26]. Отже, йдеться не тільки про ті права, які стали предметом звернення до суду, але й ті, що наявні у суб'єкта права та не були ще порушені, або ж і ті права, що надані для захисту (процесуальні права як відповідні інструменти). Тому очевидно, що феномен безпеки на конституційному рівні закладено в основоположні основи (принципи), які дублюються іншими соціальними цінностями, що належать людині. Зокрема, у ст. 3 Конституції України визначено, що «*людина, її безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю*... (курсив власний – Я.М.)» [9]. Водночас Закон України «Про основи національної безпеки» від 19.06.2003 № 964-IV (далі – Закон від 19.06.2003 № 964-IV) у ст. 4 визначає, що *суди загальної юрисдикції є суб'єктом забезпечення національної безпеки* [23].

Натомість самі загрози національній безпеці, як об'єкт феномену безпеки, очевидно охоплюються й предметом та методом правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин у широкому аспекті. Адаже (а) якщо загрозами відповідно до Закону від 19.06.2003 № 964-IV є «порушення з боку органів державної влади (в тому числі і судом (тут і далі) – Я.М.) Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, недостатня ефективність контролю за до-

триманням вимог Конституції і виконання законів України прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави... намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад» тощо, то **(б)** предмет цивільного процесуального права «визначає коло саме тих суспільних відносин, які регулюються нормами цивільного процесуального права ... (а відтак, загрозові умови в цивільному судочинстві і регулюються нормами не тільки в контексті зловживання правом (ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 160 ЦПК України – в процесуальному аспекті), але й охорони інших прав (ст. 5, ст. 186 ЦПК України) – в матеріальному аспекті); та...визначає межі застосування судом норм матеріального та процесуального права;¹ що дає можливість конкретизувати мету і завдання процесу-

альної діяльності суду, учасників процесу» [36, с. 19]² під іншим кутом зору, а отже, й основоположними ідеями безпеки.

Піддаючи аналізу норми джерел цивільного процесуального права на предмет пошуку в таких «безпекового змісту», варто зрештою вказати на те, що у науці цивільного процесу виділяють три *види статей, які закріплюють принципи*, це: «(1) статті, які містять лише перелік найменувань принципів; (2) статті, які містять стислий опис сутності принципу; (3) статті, які виражають конкретний зміст принципу з певною мірою деталізації [33, с. 30-35]. Виходячи із цього, ми також можемо безпосередньо вказати за хронологічний взаємозв'язок тих видів статей, які закріплюють *ідеї феномену безпеки*, а зокрема, щодо *першого* виду статей, то це ст. 55, 61, 64 Конституції України, ст. 3, 5, 6 Закону від 19.06.2003 № 964-IV; щодо *другого* виду статей, це, насамперед, ст. 3, 16, 55, 61, 64 Конституції України та спеціальне законодавство – ст. 2, 7-14, 36, 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [26], ст. 10, 17, 18 «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [25], ст. 3 Закону України «Про санкції» [24]; щодо *третього* виду статей – ч. 2 ст. 6, ч. 4 ст. 10, ст. 20, 21, ст. 51, 92-94, ч. 2

¹ Примітка: в рамках «меж» застосування закону, доречно вказати на «спрацювання» таких в силу наявності «безпекових» ознак (складових), які проявляються в предметі цивільного процесуального права. Адже в зв'язку з тим, що законом у деяких випадках надана можливість суду виходити за межі змісту позовних вимог (ст. 164 СК України). Зокрема, йдеться про правову позицію Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» № 3 від 30.03.2007 (далі – Я.М.) у п. 16, в якому визначено, що «з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або з власної ініціативи вирішити питання про стягнення аліментів на дитину». Див.: [22]. В той же час, у процесуальній науці питання виходу суду за межі заявлених вимог віднайшло своє належне пояснення, але деякі позиції по своїй суті потребують іншого тлумачення та доповнення. Зокрема, процесуаліст Д.Б. Протасов зазначає, що інституту виходу суду за межі заявлених вимог притаманні такі умови: (1) наявність норми закону, передбачаючи такі дії; (2) залучення у справі особи, в інтересах якої суд виходить за межі заявлених вимог (у вітчизняній судовій процедурі, це ст. 36 ЦПК України – Я.М.); (3) залучення до справи особи, всупереч інтересам якої суд виходить за межі заявлених вимог (можливість бути свідком – ст. 50 ЦПК України, примусовий привід свідка – ст. 94 ЦПК України; постановлення окремої ухвали судом – ст. 211, 320, 350 ЦПК України); (4) розгляд справи по суті або виправлення в порядку перегляду вищою інстанцією судової помилки в порядку ст. 336 ЦПК України – Я.М.), тощо. Вчений доводить співвідношення таких процесуальних дій по виходу суду за межі заявлених вимог із окремими принципами цивільного процесу (диспозитивності, змагальності та законності), відмічаючи, такий вихід можливий в силу забезпечення інтересів неповнолітніх осіб при стягненні аліментів; в інтересах осіб, які не мають права на користування житлом але при дозволі користування таким правом на певний строк; тощо. Все це, на його думку, є не тільки правом, але й обов'язком суду з метою (в цілях) захисту інтересів завідомо слабкої сторони правовідносин; застосування штрафних санкцій; процесуальної економії. І, що особливо цікаво, то це те, що вихід суду за межі заявлених вимог можливий виключно виходячи з принципу законності та застосування судом норми закону, при чому ініціатива суду постає як виняток із правил дії принципу диспозитивності та принципу *ne eat iudex ultra petita partium* (суд не повинен виходити за межі заявлених вимог). Адже норми права, на думку дослідника, самі й утворюють такі винятки і тому входять у структуру принципу диспозитивності та не суперечать йому, чим збалансовують у цілому функціонування системи судочинства, адже домінує принцип законності в силу дії іншого права, іншої матеріальної норми. Див.: [21, с. 59, 66–68, 79, 81, 82]. Однак на цьому тлі варто предметно вказати на те, що саме тут принцип законності якраз і обумовлюється в первинному варіанті необхідністю досягнення мети охорони іншого права, інтересу чи свободи, що не входить у предмет заявлених позовом вимог. Тому саме тут і проявляється сутність основоположної ідеї «законності», як іншої сторони гарантії, його безпека, тобто усунення загрози порушення права, свободи чи інтересу. Тому в рамках «забезпечення» законності і спрацьовує ніби на перший погляд квазі-основа, квазі-ідея, квазі-положення – принцип безпеки права, безпеки цивільного судочинства. Однак варто мати на увазі, що тут йдеться тільки про дію таких основоположних засад безпеки в інституті виходу суду за межі позовних вимог, що доводилось нами на прикладі.

ст. 160, ст. 178, п. 7 ч. 2 ст. 396 ЦПК України [35] тощо.

На наше переконання, не буде помилкою відшукання й норм-принципів у силу поділу джерел цивільного процесуального права за двома ustalеними у доктрині цивільного процесуального права групами, з огляду на їх ієрархію та юридичну силу, на першу та другу групу [5, с. 14-16].

Предметно слід погодитися в тому, що основним критерієм виділення у тій чи іншій нормі права є її зміст, який за своєю суттю спрямований на усунення певної загрози, що має процесуальне значення та навантаження. Втім, фразеологічне та морфологічне навантаження також надає можливість проявити специфіку норми, що може становити фундамент для вирішення основ безпекових складових.

Виходячи із цього, ми вважаємо, що застосування законодавцем слів «забезпечення», «забезпечує», «охорона», «сприяє», «роз'яснює», «захист», «публічний порядок», «здійснює» тощо має доволі різний рівень правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, процесуально-правової навантаженості та поширення юридичної сили, адже поєднується із загально-засадничими процедурами чи, навпаки, вказує на конкретність потреби забезпечити захищеність та охорону процесуальних чи матеріальних прав учасників саме під час розгляду і вирішення цивільної справи судом, гарантувати статус процесуального суб'єкта тощо [15, с. 31].

До прикладу, зміст ст. 178 ЦПК України визначає, що «відмова від визнання в попередньому судовому засіданні обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною». Тому інститут відмови від визнання обставин справи за своєю суттю зводиться не тільки до реалізації права на процесуальну безпеку задля постановлення справедливого рішення, але й вказує

на основну ідею – забезпечити усунення помилки суду, усунути загрози ускладнень цивільного процесу тощо, чим закладається основа принципу безпеки судочинства. Цим самим виражається конкретний зміст принципу з певною мірою його деталізації, що проявляється у способі та відповідному механізмі. Звісно, наразі потребує законодавчого доврегулювання питання в контексті бодай щодо дефініційного (визначення) тих категорій, що становлять безпосередній (спеціальний) предмет загрози у даних процесуальних правовідносинах, як-от: «обман», «насильство», «погроза», «тяжкі обставини», «обставини, що виникають у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною» [16, с. 87]. Утім основа змісту норми в контексті проявлення типів загрози та механізму їх подолання є зрозумілою та пояснюється взаємозв'язком матеріального та процесуального права.

Таким чином, дефініції закріплення феномену «безпеки» в цивільному процесуальному законодавстві та розміщення її в тих чи інших процесуальних нормах надають можливість виокремлювати певні їх особливості. Зокрема, вони полягають не тільки у наявності генетичного зв'язку між джерелами (формами) по вертикальному та горизонтальному положенні законодавства, в кому відстежуються основоположні засади закріплення феномену безпеки; закріплення в нормах публічного та приватного права, як і в матеріальних та процесуальних нормах [15, с. 31]; але й з'являється можливість вказати на закріплення у змісті норми фундаментальних основ та ідей безпеки, права на безпеку, безпеку та забезпечення цивільного процесу тощо. Адже оперування законодавцем у джерелах цивільного процесуального права такою термінологією, що походить від слова «безпека» – «забезпечення», «охорона», «захист» тощо – зумовлює безпосередню акцентуацію на її застосуванні у правовому регулюванні цивільних процесуальних правовідносин [15, с. 29].

Слід приєднатися частково до думки тих дослідників, які вважають, що для того, щоб ті чи інші *положення дійсно могли бути*

² Для довідки: стосовно «конкретизації мети і завдання процесуальної діяльності суду, учасників процесу...» слід вказати на те, що якраз передбачений ЦПК України певний механізм забезпечення належності судового розгляду. Зокрема, суд відповідно до ч. 2 ст. 160 ЦПК України передбачено, що суд «головуючий керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками цивільного процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи (курсив власний – Я.М.)», надаючи при цьому відповідно до ч. 4 ст. 10 ЦПК України «роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або не вчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених цим Кодексом». Тобто сама сутність «процесуального забезпечення» як процесу (динаміки поняття) перетворюється у статичну феномену «безпеки» як основи, ідеї, положення тощо.

включені до числа принципів цивільного процесу, вони повинні, насамперед, відображати те, що: (1) про принципи права може йти мова лише тоді, коли ідея, яка становить його зміст, одержала безпосереднє закріплення в правових нормах, тобто відображена в діючих джерелах права; (2) принцип цивільного процесуального права визначає типові риси цивільного процесу; (3) принципи цивільного процесуального права повинні мати безпосереднє відношення до цивільного процесу; (4) принцип цивільного процесуального права повинен мати загально процесуальний характер і стосуватися всіх стадій та проваджень процесу; (5) принципами цивільного процесуального права не можуть бути визнані положення, які дублюють інші принципи або безпосередньо з них впливають [33, с. 30-35]. Проте застереження щодо такого співвідношення виділення основ «принципів» полягає у самій специфіці феномену безпеки, зокрема, за критерієм «дублювання» (№ 5). А тому такий не може розглядатися суто окремо (відірвано) від інших прав, принципів тощо. А отже, його автономність нівелюється, проте невизначеність зберігається.

На підтвердження цієї позиції слід взяти за основу позицію філософії теорії розвитку, висунуту В. А. Гаврилюком. Зокрема, дослідник визначає, що невизначеність виявляється, якщо об'єкти розглядати лише як цілі, а не як суму речей, тобто вона є об'єктивною характеристикою цілісної властивості предмета: цілісна властивість об'єктивно не володіє певними параметрами. Адже цілісна властивість не зосереджена за своєю суттю між елементами (точками) системи (до прикладу, між елементами системи принципів цивільного процесу – Я.М.). Натомість (!), як цілісна властивість, вона належить одразу всій системі, тобто знаходиться одразу кругом (по всій системі) й абсолютно ніде в певному конкретному місці. Саме тому визначити місцезнаходження цілісної властивості та інших його характеристик у певних величинах, що мають окремо визначене значення, неможливо, адже ці характеристики об'єктивно не визначені. Описуючи предмет за допомогою певних величин, ми одночасно приховано здійснюємо поділ цього предмета на певні частини, чим перериваємо неперервне. Відповідно, цілісну властивість можливо окреслити лише завдяки невизначеностям, і саме такий їх опис буде точним та адекватним вираженням предметів цієї властивості [6, с. 34-35].

Звідси варто задатися питаннями властивості того чи іншого принципу, як і сутності властивості феноменології безпеки. Адже тут

слід також взяти до уваги думку В. А. Гаврилюка про те, що «властивість», як друга ступінь розвитку, завжди має приховану форму буття, тобто вона «не виписана» щодо певної речі, але щоб її виявити («оприлюднити»), та чи інша річ повинна вступити у відносини із іншою річчю [6, с. 305]. У нашому випадку йдеться не тільки про вступ загрозливих чинників із правами, інтересами, обов'язками, які впливають на їх конкуренцію, але й тих, які становлять кожен окрему певну окрему платформу основ реалізації механізму здійснення цивільного судочинства, тобто їх принципів, а саме взаємозв'язку з такими.

Тут не буде зайвим вказати на те, що цивільному процесу безпосередньо притаманний взаємозв'язок з іншими галузями права. До прикладу, його генетичні зв'язки ґрунтуються на існуванні тих норм, які становлять основу цивільного процесуального законодавства (зв'язок із конституційним правом) або мають міжгалузевий характер (принципи організації й діяльності судових органів, інститут доказів, преюдиційність судових постанов, вироків у частині майнових стягнень за правилами цивільного процесу, правила юрисдикції та ін., притаманні галузям процесуального права) [10, с. 87]. Ці функціональні зв'язки цивільного процесуального права виявляються у факті застосування судом норм матеріального права [10, с. 87]. Тому цей аспект особливо є характерним не тільки для співвідношення та продовження дії загальноправових принципів у певних обмеженнях та принципів матеріального права (цивільного, сімейного, трудового, земельного, житлового тощо права), що не дістають обмеження під час дії цивільного процесуального режиму, як специфічної властивості цивільної процесуальної форми із розгляду і вирішення цивільної справи; скільки вказують на нерозривну органічну єдність, матеріально-процесуальну єдність, яку і становить (заповнює, наповнює) феномен безпеки в праві (процесі).

Також така природа взаємозв'язку особливостей принципів цивільного процесу та дії його системи з іншими правовими галузями та принципами підтверджується установленим у теорії права положенням про те, що за субординацією у правовому регулюванні матеріальні норми встановлюють права та обов'язки адресатів, а процесуальні – порядок реалізації норм матеріального права [18, с. 126]. І, що є особливо визначальним, якщо на будову системи цивільного процесу дія такої в державах загального права характеризується пріоритетом процесуального права, то у країнах континентального права – матеріальним галузям права. Адже ци-

вільне судочинство хоч відокремлене, проте має вторинне значення по відношенню до матеріального права [13, с. 144].

Це дає підстави, насамперед, вести мову про забезпечення охорони тих основоположних ідей, які закладені та становлять фундамент можливості реалізації у цивільному судочинстві, чи то завдяки проведенню такого, матеріальних прав та інтересів як первинної ланки правової матерії. *Наприклад*, врахування судом тих основ, ідей (керівних положень), які визначаються при поділі майна подружжя – інтересів дитини, при розірванні та стягненні аліментів – інтересів дитини; при поділі визначенні – місця проживання дитини, тощо.

Для більш чіткого відстеження взаємозв'язку права на безпеку та права на процесуальну безпеку, як основоположних та невід'ємних ідей (основ) з ustalеними у доктрині принципами цивільного судочинства важливо розглянути співвідношення ключових елементів тих чи інших принципів із сутністю права феноменології безпеки. *До прикладу*, коли принцип змагальності простить такі *елементи*, як: «1) участь сторін у процесі; 2) обґрунтування своїх вимог і заперечень; 3) повноваження суду щодо забезпечення змагального процесу» [12, с. 126], то якраз з огляду на це і відстежується потреба забезпечення судом належної його реалізації, звісно, у спосіб та в порядку, передбаченому процесуальним законом³.

Тому на тлі інших принципів цивільного судочинства принцип його безпеки полягає в тому, щоб закласти (відобразити) основи механізму виявлення та ідентифікації небезпек, загроз у цивільному судочинстві під час розгляду і вирішення цивільної справи судом. Взаємозв'язок з іншими принципами полягає в тому, що ті чи інші небезпеки (загрози) можуть бути виявлені і під час реалізації того чи іншого принципу як потреби у реалізації права, свободи, інтересу, заснованого на такому принципі, що, як наслідок, може вказувати на появу зловживання правом, права, яке належало, до прикладу, царині диспозитивності та змагальності (подача клопотання – їх частота та безглуздість (необґрунтованість) тощо).

Тому в силу того, що право на безпеку є самостійним правом, воно водночас зумовлює приналежність до інших прав, адже у

разі відсутності останніх зникає потреба у забезпеченні, охороні, власне встановленні безпеки, оскільки не має самого блага, а отже і предмета правового регулювання, як і самої процесуальної матерії безпеки. Так само зумовлюється правова природа взаємозв'язку між принципами, що становлять відособленість (окремість) і одночасно нерозривну взаємопов'язаність, де окрема роль відведена саме основам безпеки, яка проявляється у (а) забезпеченні права на безпеку; (б) забезпеченні механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин та (в) дії системи цивільного судочинства.

За таких обставин, вирізняючи, відповідно, безпеку як певну основу, як засаду, що за своєю функціональною характеристикою покликана врегулювати та стабілізувати дію норм та систему дії цивільного судочинства, завдяки досягненню певного «ефекту» щодо «стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави» у цивільному судочинстві. Тому ми можемо надавати такій захищеності, як стану, певного сенсу для розуміння його як певної основи, між основи, основи між дією принципів, їх взаємозв'язку, основи стабільності процесуальних відносин між судом та учасниками процесу тощо. Адже за таких обставин спотерігається продовження суті двох спільностей, категорій: «принцип» – «безпека», які вимощені на одній єдиній спільній платформі (середовищі) – «правовому полі» (майданчику) цивільного судочинства, у якому відбувається захист порушених, невизнаних та оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб.

Гадаємо, якраз такі положення і відображаються у «правових нормах» (джерелах цивільного процесуального права); відображаються у механізмі регулювання саме цивільних процесуальних правовідносин; визначають «типові риси цивільного процесу» (в контексті охорони та захисту прав, що охоплюються предметом цієї галузі права); мають, таким чином, безпосереднє «відношення до цивільного процесу»; відображається в силу «загально-процесуального характеру та стосується всіх стадій та проваджень процесу»; він не «дублює інші принципи чи то безпосередньо з них впливає», адже охоплюється самостійним предметом регулю-

³ Для довідки: до речі, питання забезпечення за своєю властивістю охоплюються не тільки належним своєчасним викликом і повідомленням осіб, які беруть участь у справі про їх час і місце, але й врахування потреби технічного забезпечення; потреби непоширення конфлікту у судовому засіданні; потреби забезпечення свідків окремою кімнатою для унеможливлення спілкування; потребою належної фіксації судового з'ясування; потребою усунення усього того, що може завадити змагальному процесу у судовому засіданні – гучномовці, належне розташування учасників цивільного процесу при великій кількості осіб у залі судового засідання, аби вони були почутими та вислуханими, тощо. А тому у кожному такому випадку відстежується елементи основної ідеї не тощо забезпеченості, скільки безпеки (в ширшому, основоположному розумінні досягнення цього стану, «ефекту»).

вання правовідносин даної галузі (впливає на їх довершеність) та зумовлений самостійним правом на безпеку як правом четвертого покоління. А саме дублювання в принципі відсутнє, оскільки безпекові основи (ідеї) відіграють додаткову роль, бо «зв'язує» своєю присутністю решту принципів своїм «забезпечувальним, стабілізаційним, «бар'єрним» ефектом, закладаючи та пояснюючи відповідний механізм.

Висновки

На підставі викладеного можна вказати на те, що феномен безпеки в цивільному судочинстві містить основоположні засади механізму безпеки, чим зводить його у ранг окремого, функціонального та одночасно міжпринципального, поза-автономного принципу, **принципу безпеки цивільного судочинства.**

Функціональність зводиться до забезпечення належного, всебічного та своєчасного розгляду і вирішення цивільної справи, що сфокусована на усунення загрози порушення прав, що охороняються матеріальним та процесуальним законом.

Між-принципальність та міжгалузевість полягає в тому, що такий закріплює (встановлює) єдність роботи всіх принципів, що задіяні у процесі здійснення цивільного судочинства, становлення його системи тощо. Це сприяє синтезу стабілізації розпорядження своїми правами, свободами та інтересами учасниками цивільних процесуальних правовідносин, як і реалізації судової влади при здійсненні цивільного судочинства. Роль такого принципу між принципами цивільного процесу та іншими міжгалузевими принципами якраз і закладає основи їх взаємозв'язку як взаємозв'язку не тільки законодавства різної галузевої приналежності, але й одночасної взаємодії різних прав, свобод та інтересів, як і їх одночасної оптимізації способом виставлення і врахування певних меж (обмежень) *на предмет усунення небезпек, ускладнень, ризиків та конфліктів.* Це і є головна ідея, основа, засада феноменології безпеки як принципу, але за умови потреби усунення загрози основним правам, свободам та інтересам учасників цивільного процесу, як і дотримання цивільної процесуальної форми.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10-ти т. [+ Справочный том] / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 2010. – Том 3: Проблемы теории права: Курс лекций. – 781с.
2. Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приват-

не право» / А. В. Андрушко ; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 17 с.

3. Барабаш Ю. Беззахисні права чи необґрунтовані сподівання? – роздуми правника з приводу конституційних засобів захисту соціальних прав / Ю. Барабаш // Голос України від 05.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/268300>.

4. Боднар О. Б. Поняття та зміст права людини на безпеку та його співвідношення із суміжними правами / О. Б. Боднар // Форум права. – № 1. – 2011. – С. 88–93.

5. Васильєв С. В. Цивільний процес : навчальний посібник / С. В. Васильєв. – Х.: ТОВ «Одісей», 2008. – 480 с.

6. Гаврилюк В. А. Теория развития. Выпуск 2. Основные ступени развития. Неопределенное, определенное, наличное и реальное бытие / В. А. Гаврилюк – К.: Слово, 2012. – 351с.

7. Гальке Г. Змінення ролі Верховного Суду України – об'єктивна необхідність / Г. Гальке // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення найвищого судового органу країни в системі судів загальної юрисдикції «Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи». Верховний Суд України (15 лютого 2013 р., м. Київ) // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 4 (152). – С. 2–6.

8. Дворецкий И. Х. Латино-русский словарь : Около 50 000 слов. – 2-е изд., переработ. и доп. – М., «Русский язык», 1976. – 1096 с.

9. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

10. Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.]; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.

11. Кучер Т. Принципи цивільного судочинства / Т. Кучер // Юриспруденція: Теорія і практика. – 2006. – № 9 (23). – С. 19–28.

12. Луспенник Д. Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці / Д. Д. Луспенник. – Харків: Харків юридичний, 2005. – 432 с. – Серія «Судова практика».

13. Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России / Д. Я. Малешин. – М.: Статут, 2011. – 496 с.

14. Мамницький В. Ю. Принцип змагальності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. Ю. Мамницький ; Національна юридична академія України. – Х., 1995. – 13 с.

15. Мельник Я. Дефініційні особливості нормативного закріплення феномену категорії «безпеки» в джерелах (формах) цивільного процесуального права [Електронний ресурс] / Я. Я. Мельник // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 1. – С. 28–32. – Режим доступу : http://lsej.org.ua/1_2016/9.pdf.

16. Мельник Я. Я. Інститут відмови від визнання обставин в цивільному процесі за ст.178 ЦПК України як реалізація права на процесуальну безпеку / Я. Я. Мельник // Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 року) : в 3-х т. / редкол.: д. ю. н. І. С. Гриценко (голова), к. ю. н. І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. – Т. 3. – С. 86–87.

17. Немировська О. В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Немировська ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 1999. – 16 с.

18. Теорія держави і права. Державний іспит / Оборотюв Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Харків: Одісеї, 2010. – 256с.

19. Олійник О. В. Інформаційна безпека США / О. В. Олійник // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журн. – Київ: Вид-во Міжвд. наук.-дослід. центру з пробл. боротьби з організованою злочинністю. – 2012. – № 1 – С. 280–288.

20. Омельченко М. П. Принцип об'єктивної істини цивільного процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Омельченко Михайло Петрович ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 24 с.

21. Протасов Д. Б. Выход суда за пределы заявленных требований в гражданском и арбитражном процессе / Д. Б. Протасов. – М.: Инфотропик Медиа, 2013. – 232 с.

22. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Верховного Суду від 30.03.2007 № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07>.

23. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

24. Про санкції : Закон від 14.08.2014 № 1644-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1644-18>.

25. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

26. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

27. Рожнов О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Рожнов ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 20 с.

28. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26.12.2011 № 20-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11>.

29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини пер-

шої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25.01.2012 № 3-рп/2012 // Нормативні акти Конституційного Суду України / Висновки Конституційного Суду України / 2016 рік / 2-в/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>.

30. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. Ю. Сакара; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 20 с.

31. Спицин И. Н. Транспортность в цивилистическом процессе / И. Н. Спицин. – М.: Инфотропик Медиа, 2013. – 348 с.

32. Советский энциклопедический словарь / гл.ред. А.М. Прохоров. – 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1982. – 1600 с.

33. Тимченко Г. П. Принципи цивільної юрисдикції: Теорія, історія, перспективи розвитку : монографія / Г. П. Тимченко. – К.: ТОВ «Юридична думка», 2006. – 412 с.

34. Ференс-Сороцкий А. А. Аксиомы и принципы гражданско-процессуального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; Семейное право; Гражданский процесс; Международное частное право» / А. А. Ференс-Сороцкий; Ленинградский государственный университет им. А.А.Жданова. – Л., 1989. – 16 с.

35. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

36. Цивільний процес України : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за загальною ред. д.ю.н., доцента Ясинка М.М. – Суми: Видавництво «МакДен». 2013. – 808 с.

37. Цивільний процес : навчальний посібник / [Андрушко А. В., Білоусов Ю. В., Стефанчук Р. О., Уриновська О. І. та ін.] ; за ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – 293 с.

38. Цивільне процесуальне право України : підручник / [Ясинок М. М., Курило М. П., Кіряк О. В., Білоусов Ю. В., Кармаза О. О., Запара С. І. та ін.] ; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К.: Алерта, 2016. – 576 с.

39. Чиналієва І. У. Принципи цивільного процесуального права Киргизстану : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. У. Чиналієва ; Київський ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1998. – 17 с.

40. Чернооченко С. І. Цивільний процес : навчальний посібник / С. І. Чернооченко. – 2-ге вид. перероб. та доп. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

41. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1: А–Г. – 1998. – 672 с.

42. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – 736 с.

43. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. М. Ясинок ; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2004. – 20 с.

Статья посвящена синтезу процессуальной материи принципов гражданского процесса и определению в них места феномена безопасности. Доказывается наличие особого влияния феномена безопасности на основополагающие идеи осуществления гражданского судопроизводства. В связи с наличием права на процессуальную безопасность у участников гражданского процесса и особой цели гражданского судопроизводства по охране и защите прав, свобод и интересов, как и задач по устранению при рассмотрении дела реальных и потенциальных опасностей нарушения права, делаются выводы о наличии в доктрине гражданского процессуального права особого и самостоятельного принципа – принципа гражданской процессуальной безопасности.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, принципы гражданского процесса, право на безопасность, принцип гражданской процессуальной безопасности.

The article is dedicated to the clarification of the nature and purpose of procedural safeguards means and ways to ensure their rights in civil proceedings. Based on the conducted analysis of the etymology of legal safeguards and security phenomenon, its dialectical relationship and dependence on each other, are proved. As a result, this makes it possible to distinguish among other types of procedural safeguards due to the content of specific attributes and elements in their structure (as those aimed at addressing the threats of procedural complications, abuse of law, judicial errors, etc.) into a special kind of civil procedural safeguards – procedural safeguards of security. The need for distinction of the institution safeguards (for any other safeguards), and availability of directly institute safeguards of security, is proved.

Key words: procedural safeguards, safeguards of civil procedure, civil procedure safeguards of security, procedural security, right to security, right to procedural security, civil litigation.

